

شکاف قیمت-هزینه

Price-cost margin

شکاف قیمت-هزینه عبارت است از: نسبت تفاوت بین قیمت (p) و هزینه نهایی (MC) بر قیمت. شکاف قیمت-هزینه به طور معمول به عنوان شاخص قدرت بازار در نظر گرفته می‌شود (Bondarenko, 2017)، زیرا، هرچه این شکاف بزرگ‌تر باشد، تفاوت بین قیمت و هزینه نهایی بزرگ‌تر می‌شود و در نتیجه، فاصله بین قیمت و قیمت رقابتی بزرگ‌تر خواهد بود. شکاف قیمت-هزینه به کشش تقاضا بستگی داشته و شاخص لرنر (Lerner Index) نیز نامیده می‌شود (McCloughan et al., 2008: 1). این شاخص در سال ۱۹۳۴ میلادی به وسیله لرنر مطرح شده است و به صورت $\frac{p-MC}{p}$ بیان می‌شود. صورت کسر بیانگر سود حاصل از فروش یک واحد محصول بوده و مخرج کسر قیمت هر واحد محصول است. کسر مزبور را می‌توان برحسب درصد نیز تفسیر کرد. اگر شاخص مزبور ۸۰ درصد باشد، در این صورت از ۱۰۰ واحد قیمت کالا ۸۰ واحد به سود نهایی تعلق می‌گیرد و بقیه به هزینه نهایی اختصاص پیدا می‌کند (احمدیان، ۱۳۸۴: ۲۰۳). بنابراین، شاخص لرنر (LI) به صورت زیر بیان می‌شود:

(۱)

$$LI = \frac{p - MC}{p} = \frac{-1}{\varepsilon}$$

که در آن ε کشش قیمتی تقاضا است. مشخص است که هرچه کشش قیمتی تقاضا کوچک‌تر باشد، قدرت انحصاری بنگاه بیشتر است. از آنجایی که با کمتر شدن تعداد جانشین‌های یک کالا، کشش تقاضا نیز کمتر خواهد بود، بنابراین، انتظار بر این است که به دلیل نبود جانشین برای محصول انحصارگر، کشش قیمتی تقاضا برای انحصارگر کم و قدرت انحصاری انحصارگر بالا باشد (خدادادکاشی، ۱۳۸۹: ۳۰۸). با توجه به شاخص لرنر، اندازه قدرت

انحصاری به ساختار تقاضا و هزینه وابسته است. هرچه منحنی تقاضا دارای کشش کمتری باشد، امکان افزایش قیمت برای انحصارگر بیشتر خواهد بود. اگر منحنی تقاضا نسبت به قیمت خیلی حساس باشد، در این صورت، با افزایش قیمت بنگاه بخش قابل توجهی از مشتریان خود را از دست می‌دهد. در چنین حالتی شکاف بین قیمت و هزینه نهایی نمی‌تواند زیاد باشد (همان: ۳۱۰). در رقابت کامل با توجه به برابری قیمت و هزینه نهایی LI برابر با صفر است. شاخص لرنر با محدودیت‌های گوناگونی مواجه است. اول اینکه، اندازه‌گیری هزینه نهایی مشکل است. لذا، در کارهای تجربی برای محاسبه شاخص لرنر، به جای هزینه نهایی از هزینه متوسط استفاده می‌شود. دوم اینکه، اگر قیمت تعیین شده به وسیله بنگاه کمتر از قیمت حداکثرکننده سود آن باشد، شاخص لرنر قدرت انحصاری بالقوه را اندازه‌گیری نمی‌کند. سوم اینکه، شاخص مذکور جنبه‌های پویای قیمت‌گذاری نظیر اثرات منحنی یادگیری و تغییرات تقاضا را در نظر نمی‌گیرد (Pindyck and Rubinfeld, 2005: 389). همچنین، شکاف قیمت-هزینه یک معیار اندازه‌گیری ایستا بوده و بیانگر هزینه مربوط به نوآوری یا ایجاد فرایندهای تولید جدید یا بهره‌وری بالاتر نیست (Khemani and Shapiro, 1993: 51). شاخص لرنر به عنوان معیار انحراف از بهینه اجتماعی، قدرت انحصار خرید در بازار عوامل تولید و اثر نبود رقابت یا وجود نقص در بازارهای بالادستی را نادیده می‌گیرد. همچنین، شاخص لرنر انحرافات از رفتار حداقل‌سازی هزینه را نادیده می‌گیرد. افزون‌براین، شاخص لرنر از تشخیص اینکه ممکن است برخی از انحرافات قیمت از هزینه نهایی ناشی از استفاده بهینه از مقیاس بوده یا ناشی از نیاز به پوشش هزینه‌های ثابت باشد، عاجز است. هنگام استفاده از این شاخص، برای ارزیابی انحرافات بنگاه‌های دارای بازدهی نسبت به مقیاس صعودی از بهینه اجتماعی، نسبت دادن تمامی انحرافات به اعمال قدرت انحصاری گمراه‌کننده است.

$$LI_i = \frac{p-MC}{p} = \frac{s_i}{\varepsilon} (1 + \lambda_i) \quad (۴)$$

که در رابطه فوق LI_i قدرت انحصاری بنگاه i ام، ε کشش قیمتی تقاضا، s_i سهم بازار بنگاه i ام و λ_i نحوه واکنش بنگاه‌های رقیب نسبت به تصمیمات بنگاه i ام است. بنابراین، قدرت انحصاری هر بنگاه در یک بازار انحصار چندجانبه به کشش قیمتی تقاضا، سهم بازار و نحوه تعامل بنگاه‌ها با همدیگر بستگی دارد.

به‌طور کلی، شکاف قیمت-هزینه یا شاخص لرنر یکی از شاخص‌های قدرت انحصاری است که پایه‌های نظری مستدلی دارد و از بهینه‌یابی و الگوی رفتاری بنگاه استخراج می‌شود. در ساختمان این شاخص، عناصر ساختاری و رفتاری قابل مشاهده است. محاسبه شاخص لرنر با توجه به عناصر ساختاری و رفتاری کار ساده‌ای نیست و تسلط بر مدل‌های رفتاری بنگاه در بازار و نظریه بازی‌ها از الزامات است. افزون‌بر محاسبه، این شاخص به اطلاعات بنگاه‌های بازار وابسته است (خدادادکاشی، ۱۳۸۹: ۳۲۳).

کتاب‌شناسی

- احمدیان، مجید (۱۳۸۴). *اقتصاد صنعتی (با رویکرد نوین)*، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.
- خدادادکاشی، فرهاد (۱۳۸۹). *اقتصاد صنعتی (نظریه و کاربرد)*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- Bondarenko, P. (2017). "Lerner index", *Encyclopedia Britannica*, inc.
- Elzinga, Kenneth G. and Mills, David E. (2001). "The Lerner Index of Monopoly Power: Origins and Uses," *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 101(3): 1-16.
- Khemani R. S. and Shapiro D. M. (1993). *Glossary of Industrial Organisation Economics and Competition Law*, OECD.
- McCloughan, P., Lyons, S., Batt, W. (2008). *The Effectiveness of Competition Policy and the Price-Cost Margin: New Econometric Evidence, Paper Presented to European Commission (ECFIN) Workshop on the Effectiveness of Competition Policy*, http://ec.europa.eu/economy_finance/events/2008/20081014/mccloughan.pdf
- Pepall, L., Richards, D. J., Norman, G. (2005). *Industrial organization: Contemporary Theory and Practice*, 3e, Canada: Thomson South Western.

با وجود محدودیت‌های فوق و مقبولیت شاخص یادشده به‌عنوان معیاری از قدرت انحصاری، شاخص لرنر یک ابزار آموزشی مفید برای تشریح توانایی یک بنگاه در اعمال تغییرات سودآور قیمت، منطبق برابری قیمت و هزینه نهایی و ماهیت اصلی انحصار است (Elzinga and Mills, 2011: 4-).

یکی از روش‌های مرسوم برای اندازه‌گیری شاخص لرنر به‌صورت زیر است (خداداد کاشی، ۱۳۸۹: ۳۰۲):

$$(۲) \quad \frac{\text{هزینه نهایی-قیمت}}{\text{قیمت}} = \frac{\text{حقوق کارکنان-ارزش افزوده}}{\text{ارزش ستاده}}$$

برای یک صنعت حاوی بیش از یک بنگاه و تعداد محدودی از بنگاه‌ها، اندازه‌گیری شاخص لرنر پیچیده‌تر است. یک حالت خاص ساده در این زمینه حالتی است که در آن کالای مورد نظر همگن است و بنگاه‌ها باید کالای تولیدی خود را به قیمت یکسانی بفروشند. در این حالت، شاخص لرنر بازار به‌صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$LI = \frac{p - \sum_{i=1}^N s_i MC_i}{p} \quad (۳)$$

که در آن، s_i سهم بازار بنگاه i ام بوده و N تعداد کل بنگاه‌ها است (Pepall et al., 2005: 55).

در اقتصاد صنعتی اغلب بازارهای واقعی به‌صورت انحصار چندجانبه یا رقابت انحصاری هستند. ساختار شاخص لرنر در این بازارها با حالت ساده قبل تفاوت دارد. بسته به نوع بازار و شیوه رفتار بنگاه‌ها در قبال یکدیگر، شاخص لرنر شکل‌های متفاوتی به خود می‌گیرد. در بازاری که بنگاه‌های رقیب برای کسب سهم بازار و سود بیشتر رقابت می‌کنند و با فرض اینکه بنگاه‌های رقیب نسبت به عمل سایر بنگاه‌ها واکنش نشان می‌دهند، شاخص لرنر به‌صورت زیر محاسبه می‌شود (خدادادکاشی، ۱۳۸۹: ۳۱۱-۳۱۰):

Pindyck, R. and Rubinfeld, D. (2005). *Microéconomie, Edition française dirigée par Michel Sollogoub*, 6e édition, Paris: Pearson Education France.

کیومرث شهبازی

هیئت علمی گروه اقتصاد دانشگاه ارومیه

